

STATIG & STADICH

STRATEGISCH GEBIEDSPERSPECTIEF VOOR PARKLANDSCHAP ORANJEWOUD

Definitieve versie | december 2023 | 's-Hertogenbosch
Projectnummer: G-STRA-22027

Opdrachtgever: GEMEENTE HEERENVEEN

 GINDER
komt het tot leven

Bron: Het Andere Friesland

VOORWOORD WETHOUDER

Voor u ligt het gebiedsperspectief Oranjewoud. De titel Stadich & Statich vat het gebied prachtig samen. Statich vanwege het rijke en unieke (cultuur)historische karakter van het parklandschap. Stadich omdat de tijd hier langzamer lijkt te gaan en omdat je hier in het mooie Oranjewoud bijna als vanzelf vertraagt. Oranjewoud is een gebied waar bewoners en bezoekers genieten van de natuur, de statige sfeer van lanen, landhuizen en van rust. Maar het is ook een gebied waar toenemende drukte ervaren wordt.

Het College kondigde in het Hoofdlijnenakkoord een onderzoek aan om beter inzicht te krijgen in de drukte en hoe daar mee om te gaan. In september 2022 kwam de Raad met een motie van dezelfde strekking. Begin 2023 is bureau Ginder daarom samen met de gemeente, inwoners en bezoekers een onderzoek gestart. In dit onderzoek zijn belangrijke vragen: wat voor gebied is Oranjewoud en welk gebruik is daarbij passend?

Uit het onderzoek blijkt dat zowel inwoners als bezoekers zich sterk verbonden voelen met Oranjewoud. Ik ben blij met de hoge deelname aan de participatiemomenten. Het onderzoek bevestigt nadrukkelijk de status van Oranjewoud als parklandschap. De uitdaging voor de komende jaren ligt in het behouden van de juiste balans en oog te hebben voor de diverse belangen voor de natuur, cultuurhistorie, leefbaarheid en economie. Dit gebiedsperspectief geeft daarvoor richting. Ik nodig de gebiedspartners uit om zich samen met de gemeente in te blijven zetten voor een blijvend mooi Oranjewoud. Het zou prachtig zijn als er voldoende draagvlak is voor dit gebiedsperspectief om een regiegroep op te richten die dit gebiedsperspectief tot uitvoering brengt.

Hedwich Rinkes
Wethouder Recreatie & Toerisme

INHOUD

1 Inleiding	4	4 Analyse van opgaven en maatregelen	19
1.1 Aanleiding	5	4.1 Inleiding	20
1.2 Gezamenlijk ontwikkelproces	6	4.2 Sorteert voor op het voorkomen van mogelijke extra bezoekersdruk nu en in de (nabije) toekomst	21
1.3 Gebiedsbegrenzing en leeswijzer	7	4.3 Verminder plaats- en tijdsgebonden drukte	26
2 Gebiedsperspectief parklandschap Oranjewoud	8	4.4 Temper de perceptie van overlast	28
2.1 Oranjewoud is en blijft een parklandschap	9	4.5 Ingrepen die openbare ruimte versterken	31
2.2 toekomstbeeld parklandschap oranjewoud	10	4.6 Samenvattende maatregelen	32
2.3 Hoofdgebruik van het gebied	11	4.7 Ten slotte	33
3 Onderzoek naar feitelijke en beleefde bezoekersdruk	13	5 Bijlagen	34
3.1 Uitkomsten onderzoek feitelijke drukte	14		
3.2 Uitkomsten onderzoek ervaren drukte	15		
3.3 Hoofdconclusies uit de analyses	16		
3.4 Al met al gebeurt er nu van alles tegelijkertijd en op dezelfde plek	18		

1

Inleiding

1.1 AANLEIDING

Parklandschap Oranjewoud is een uniek gebied met cultuurhistorische en natuurlijke waarde. Daardoor is het in deze omgeving aantrekkelijk wonen en recreëren. De activiteiten in en rond het parklandschap hebben evenwel geleid tot zorgen onder de inwoners, grondeigenaren en ondernemers over de toenemende druk op de omgeving. Bovendien spelen er diverse initiatieven die mogelijk extra druk op het gebied gaan uitoefenen.

Hoofdlijnenakkoord en motie

De vraag rijst in hoeverre het gebied en inwoners de groeiende bezoekersaantallen kunnen opvangen. Als reactie op deze vraag kondigde het college van de gemeente Heerenveen in het hoofdlijnenakkoord aan om een onderzoek uit te voeren. Vervolgens nam de gemeenteraad een motie aan om de druk in het parklandschap te onderzoeken en een strategisch gebiedsperspectief op te (laten) stellen.

Actualisatie en integrale afweging

Dit proces vormt een actualisering van de ontwikkelvisie uit 2013, waarbij het behoud van het parklandschap door verantwoorde ontwikkeling centraal stond. Een cruciaal uitgangspunt voor dit nieuwe gebiedsperspectief is dat toekomstige ontwikkelingen integraal worden beoordeeld en naadloos aansluiten bij de karakteristieken van het gebied. Bedachtzaamheid bij nieuwe ontwikkelingen is wenselijk om ervoor te zorgen dat het parklandschap ook in de toekomst zijn unieke karakter behoudt.

Een gebiedsanalyse als basis

Ginder is gevraagd het strategische gebiedsperspectief op te stellen. Opdracht was om feitenonderzoek te verrichten en op basis daarvan met de gebiedspartners (bijlage 1) afwegingen te maken die ten goede komen aan

het parklandschap. De conclusies van het onderzoek en een gebiedsanalyse vormen de basis voor dit gebiedsperspectief. Het gebiedsperspectief voorziet in een strategische richting in wat parklandschap Oranjewoud is en in de toekomst wordt. Dit gebiedsperspectief vormt het brondocument voor toekomstig (uitvoerend) beleid.

Gebruik van dit strategische gebiedsperspectief

Het gebiedsperspectief bevat de langetermijnkoers voor parklandschap Oranjewoud. Het geeft richting door de kaderstellende karakteristieken van het parklandschap te benoemen en inzicht te geven in de (beleefde) bezoekersdruk. Een gebiedsperspectief is echter niet een geschikt juridisch toetsingskader. De gemeente zal de grootgrondbezitters daarom uitnodigen om binnen de kaders van het gebiedsperspectief gezamenlijk tot passende ontwikkelruimte te komen. Gemaakte afspraken worden verwerkt in het omgevingsplan, wat voor de lange termijn de juridische borging vormt voor de overeengekomen afspraken. Dit document wordt op de volgende manieren benut:

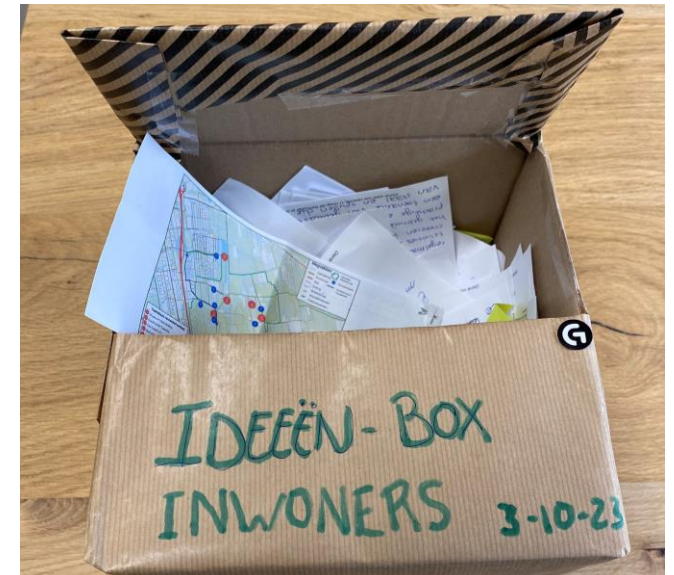
- Het kan als input dienen voor de Omgevingsvisie;
- Het biedt een kader voor toetsing van (mogelijke) nieuwe ontwikkelingen op de landgoederen;
- Het is een inspiratiedocument voor gebiedspartners om het gebied, met focus, toekomstbestendiger te maken en is de basis om maatregelen te initiëren.

Koester kwaliteit en allure die door de geschiedenis is doorgegeven. Doe dit op stijlvolle en subtiele wijze

1.2 GEZAMENLIJK ONTWIKKELPROCES

De gemeente hecht grote waarde aan participatie en samenwerking. Want zo ontstaat een duurzaam, weloverwogen beleid. Dit strategische gebiedsperspectief kwam dan ook tot stand door een nauwe samenwerking tussen gemeente en relevante stakeholders binnen het gebied. Dit gebeurde in een proces waarin input en betrokkenheid van de gemeente en de gebiedspartners cruciaal waren. Om tot voorliggend gebiedsperspectief te komen, zijn de volgende processtappen uitgevoerd:

- › Diverse gesprekken met de ambtelijke projectgroep en ambtelijke experts;
- › Diverse gesprekken met de betrokken wethouder;
- › Meerdere rondes langs en door Oranjewoud onder begeleiding van betrokken ambtenaren en experts;
- › Meerdere overleggen met de klankbordgroep bestaande uit een diverse afvaardiging van gebiedspartners en vertegenwoordigers van Oranjewoud (zie bijlage 1 voor een totaaloverzicht);
- › Gesprek met de landgoedeigenaren;
- › Doornemen van relevante basisinformatie zoals beleidsdocumenten, onderzoeksrapportages, planologische kaders zoals Beschermd Dorpsgezicht, Visie Lanen in Oranjewoud;
- › Analyse van de historische ontwikkeling van parklandschap Oranjewoud;
- › Verdiepende gesprekken met o.a. RCE, Staatsbosbeheer, ondernemers en evenementenorganisatoren;
- › Kwantificeren bezoekersaantallen aan de hand van Resonodata;
- › Fysieke bezoekersenquête, digitale inwonersenquête en een kinderenquête gehouden onder basisschoolleerlingen van groep 7 & 8 (voor details, zie het analysedocument);
- › Analyse draagkracht op basis van expert interviews en open sources;
- › Analyse van de leefstijlen op basis van de Leefstijlvinder en de Toolkit Natuurbeleving;
- › Een avond waar inwoners geïnformeerd werden en input gaven op het analysedocument;

Afbeeldingen inwonersavond 3-10-2023

1.3 GEBIEDSBEGRENZING EN LEESWIJZER

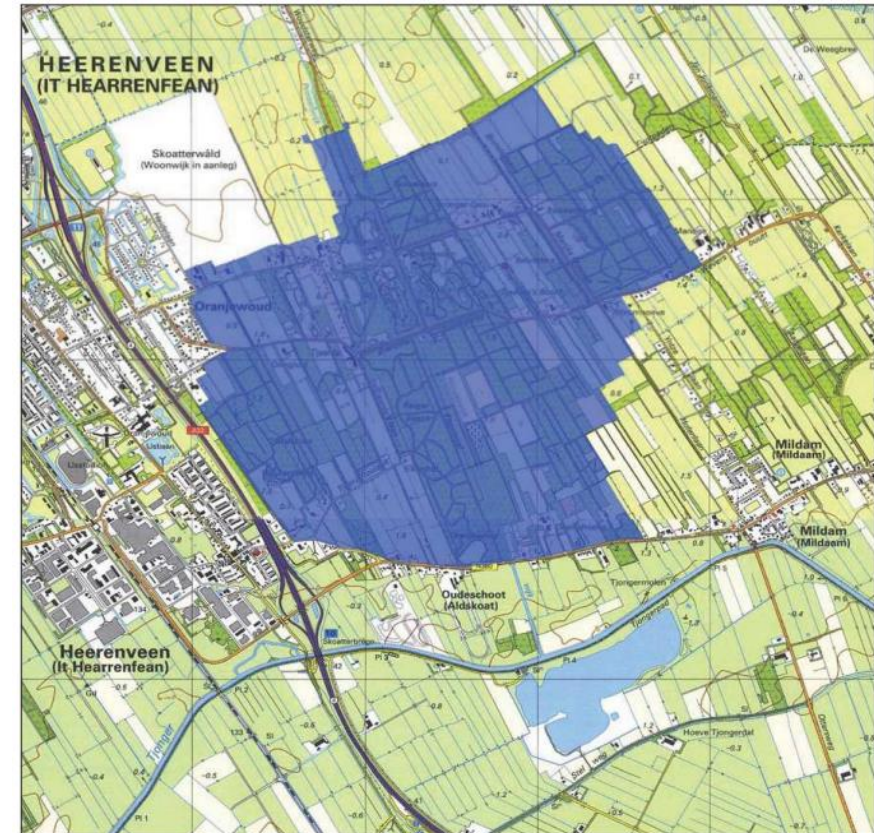
Gebiedsbegrenzing

In voorliggend strategisch gebiedsperspectief wordt dezelfde gebiedsbegrenzing gebruikt als in de gebiedsanalyse, het bestemmingsplan Beschermd Dorpsgezicht het Oranjewoud (2013) en de in 2020 opgestelde visie Lanen Oranjewoud. In de gebiedsanalyse is wel gekeken naar de effecten buiten deze zone.

Leeswijzer

Dit gebiedsperspectief bestaat uit vier onderdelen:

- Het gebiedsperspectief parklandschap Oranjewoud (hfst 2)
- Onderzoek naar feitelijke en beleefde bezoekersdruk (hfst 3)
- Analyse van opgaven en geadviseerde maatregelen (hfst 4)
- Tenslotte volgt een set bijlagen (hfst 5)

Gebiedsbegrenzing Oranjewoud (bron: bestemmingsplan Beschermd Dorpsgezicht het Oranjewoud, 2013)

2 Gebiedsperspectief parklandschap Oranjewoud

2.1 ORANJEWOUD IS EN BLIJFT EEN PARKLANDSCHAP

Door de unieke kenmerken van parklandschap Oranjewoud doet dit gebied al bijna twee eeuwen lang dienst als een gastvrije plek voor dagrecreanten uit Heerenveen en de nabije omgeving. Het romantische parklandschap met de landgoederen, Belvédère-toren en de voormalige speeltuin bij Tjaarda trokken van oudsher vele bezoekers. De uitdaging nu zit in de spreiding en het beperken van toekomstige groei van de bezoekersaantallen.

Parklandschap Oranjewoud blijft een parklandschap in de ware zin van het woord

Een parklandschap is een ruim gebied nabij een woonkern, zorgvuldig vormgegeven en onderhouden om de samensmelting van cultuurhistorische waarde, natuurlijke schoonheid en recreatieve mogelijkheden te bieden aan een breed en divers publiek. In een parklandschap is aandacht voor het delicate evenwicht tussen bezoekersdruk en de kwaliteiten van economie, ecologie en cultuurhistorie die het parklandschap typeren.

Parklandschap Oranjewoud blijft een plek waar bezoekers kunnen genieten van *slow living* in een prachtige, statige omgeving, zonder dat dit bezoek afbreuk doet aan de bijzondere gebiedseigenschappen. Door evenwicht tussen cultuurhistorie, ecologie en economie is parklandschap Oranjewoud ook in de toekomst een gebied van rust en inspiratie voor inwoners en bezoekers.

Om dit evenwicht te bewaren, is een gezamenlijke inspanning nodig van

alle betrokken actoren, waaronder inwoners, ondernemers, beleidsmakers, en bezoekers. Het behoud van de unieke kwaliteiten van parklandschap Oranjewoud is een collectieve verantwoordelijkheid. Het vraagt om zorgvuldig beheer, duurzame keuzes, en een weloverwogen aanpak die rekening houdt met de belangen van de lokale gemeenschap en de natuurlijke omgeving.

Missie van de betrokken partners ten aanzien van parklandschap Oranjewoud: we behouden het parklandschap en geven het door aan de volgende generaties

We willen de kwaliteiten van het eeuwenoude parklandschap Oranjewoud als ‘groene long’ van de gemeente Heerenveen, behouden en doorgeven aan de generaties na ons. Dit betekent dat we de cultuurhistorie en de ecologie hoogwaardig beheren en dat we het hoge niveau van leefbaarheid koesteren. Want het feit dat het parklandschap bewoond is, houdt het gebied open en levend in plaats van museaal en gestold. We koesteren de gebiedswaarden zoals allure, stijl (*statig*), bezinning en onthaasten (*stadich*). Gezien deze waarden streven we zoveel mogelijk rust in het gebied na. Verdere toename van bezoekersaantallen op piekmomenten in het concentratiegebied is niet wenselijk. Om het hoge kwaliteitsniveau te bestendigen, werkt de gemeente in beginsel graag mee aan passende economische ontwikkeling op de landgoederen, zodat zij zichzelf in stand kunnen houden. Deze missie wordt verder uitgewerkt in het gebiedsperspectief op de volgende pagina.

2.2 TOEKOMSTBEELD PARKLANDSCHAP ORANJEWOUD

Statig & Stadich

Oranjewoud is en blijft in de toekomst een parklandschap. De historische landgoederen, statige lanen en afwisselende landschapskamers laten je vertragen. Het parklandschap is een autoluw, slow life gebied (Fries: stadich oan gebiet) met uitzonderlijke cultuurhistorische kwaliteiten en natuurlijke schoonheid. Het is de 'groene long' van de gemeente Heerenveen. De woonkwaliteit in en rondom het parklandschap is hoog. Mogelijkheden voor recreatie en cultuur zijn gericht op het versterken van het mentale en fysieke welzijn van mensen. Deze mogelijkheden worden op een kleinschalige en subtiele wijze ingevuld, waar nodig verspreid door de week, het jaar en het gebied. Kleinschalige recreatieve en artistiek-culturele activiteiten zijn passend bij de stijlvolle identiteit van het gebied. In het parklandschap is geen ruimte voor massale, snelle, triviale, luidruchtige en extraverte activiteiten. Desondanks hoort een bepaalde mate van reuring en bezoekersdruk bij parklandschap Oranjewoud. De grondeigenaren van het parklandschap zetten zich samen met de mienskip actief in om de kenmerken die bij het parklandschap horen, te behouden en te versterken.

2.3 HOOFDGEBRUIK VAN HET GEBIED

Slow living in parklandschap Oranjewoud

Het gebruik van parklandschap Oranjewoud kenmerkt zich door (een bepaalde mate van) slow living. Dit is een levensstijl die zich richt op het vertragen van het dagelijks leven en het bewust genieten van de momenten. Het gaat om het verminderen van haast, stress en overconsumptie. Slow living moedigt mensen aan om te vertragen, te reflecteren en contact te maken met zichzelf, de natuur en de wereld om hen heen.

Deze levensstijl past sterk bij parklandschap Oranjewoud. Veel mensen verlangen naar een ontsnapping aan de (stads)drukke en willen de rust en schoonheid van de natuur ervaren. In het parklandschap nemen mensen de tijd om te genieten van hun omgeving en zich onderdompelen in de natuur. Bezoekers die deze levensstijl omarmen, gedragen zich doorgaans respectvol richting de natuur en de lokale gemeenschap, met minder fricties en spanningen als gevolg.

Voordelen voor mens, natuur, cultuur en economie

Slow living helpt niet alleen individuen om stress te verminderen en hun mentale welzijn te verbeteren, maar het draagt ook bij aan duurzame recreatie. Het benadrukt respect voor de omgeving, minimaliseert versterking van de natuur en bevordert bewustwording van milieukwesties. Deze benadering leidt tot een dieper begrip en waardering voor de natuur en helpt bij het behoud van het parklandschap voor toekomstige generaties.

Culturele activiteiten voegen diepgang toe. Ze stellen gebruikers in staat om niet alleen te genieten van de natuurlijke omgeving, maar ook om de

culturele en historische betekenis van het gebied te begrijpen en te waarderen.

Groene long en mentaal oplaadpunt

Daarnaast heeft slow living en het actief deelnemen aan activiteiten ook fysieke voordelen. Wandelen, fietsen, joggen, paardrijden en andere buiten(sport)activiteiten bieden kansen voor lichaamsbeweging, wat de fysieke gezondheid bevordert. Blootstelling aan natuur en frisse lucht verbetert de ademhaling en kan het immuunsysteem versterken. Bovendien kan het regelmatig in de natuur zijn bijdragen aan een gezondere levensstijl, aangezien mensen vaak bewuste keuzes maken met betrekking tot voeding en stressbeheer wanneer ze slow living omarmen en de natuur opzoeken.

Slow living kan ook een waardevolle bijdrage leveren aan de lokale, duurzame economie. De bezoekerseconomie, duurzame landbouw, educatie, cultuur en kunst stimuleren deze duurzame economische ontwikkeling. Lokale bedrijven, zoals logiesaccommodaties, restaurants, ambachtelijke winkels en gidsdiensten kunnen inspelen op deze benadering door hun aanbod hier op aan te passen.

Slow living als kapstok voor nieuwe ontwikkelingen

In het parklandschap Oranjewoud gaat kwaliteit boven kwantiteit op alle vlakken. Zo kan slow living in het parklandschap voor een gemeenschappelijke deler zorgen, waarbij leefbaarheid, economie, ecologie en cultuurhistorie samenkomen en bijdragen aan een florerende en duurzame omgeving met allure voor zowel inwoners als bezoekers. In de bijlagen 2, 3 en 4 staan, ter inspiratie, enkele voorbeelden genoemd van passende activiteiten, voorzieningen en inrichting van het parklandschap.

**Inspiratie: slow living in een statig & stadich parklandschap Oranjewoud.
Functies, kwaliteit en inrichting van de openbare ruimte**

3

Onderzoek naar feitelijke en beleefde bezoekersdruk

3.1 UITKOMSTEN ONDERZOEK FEITELIJKE DRUKTE

Unieke bezoekers en aantal bezoeken: Parklandschap Oranjewoud is in 2022 door ruim 100.000 unieke bezoekers bezocht. Het aantal unieke bezoekers op maandniveau is redelijk constant; rond de 15.000. Een reden hiervan is dat het gebied vooral een lokaal-regionale bezoekersfunctie heeft, waardoor er geen grote piek te zien is in de zomermaanden vanuit verblijfstoerisme. Het parklandschap wordt dan ook gebruikt als recreatief uitloopgebied voor inwoners van Heerenveen. Het totaal aantal bezoeken bedroeg ca. 650.000 in 2022.

Kruisbezoek: De meerderheid van de bezoekers op de parkeerlocaties in de De Blocq van Scheltingaweg en de Marijke Muoiwei bezoeken op dezelfde dag ook de Overtuin en het Museumpark. Vanuit de parkeerplaatsen die het verste weg liggen van de Overtuin en het museumpark is het kruis-bezoek beperkt. Bezoekers die hier parkeren zullen dus grotendeels een ander deel van het landschapspark bezoeken, meer in de nabijheid van de desbetreffende parkeerplaats.

Bezoek per weekdag: De weekenden zijn gemiddeld gezien de drukste dagen in de week. Hierin zit nog wel wat variatie, op sommige tellocaties is de zaterdag de drukste dag van de week, en op andere locaties juist de zondag. Desondanks zijn er op sommige locaties ook op doordeweekse dagen redelijk wat bezoekers aanwezig. Dit geldt met name voor de Koningin Julianaweg en Marijke Muoiwei, waar het op woensdag en vrijdag net zo druk is als in de weekenden.

Herkomst bezoekers: Ongeveer twee derde van de bezoekers aan parklandschap Oranjewoud is afkomstig uit de gemeente Heerenveen. De meeste bezoeken aan bijvoorbeeld de Overtuin en het gebied rond de Belvédère-toren worden afgelegd door inwoners van de kern Oranjewoud. Daarnaast valt op dat er behoorlijk wat bezoeken afkomstig zijn uit de kern

Heerenveen (grosso modo het gebied ten westen van de snelweg). Vooral de parkeerplaatsen op de Kon. Julianaweg en bij parkhotel Tjaarda worden relatief veel gebruikt door deze bezoekers. Het bezoek vanuit Skoatterwâld lijkt zich meer te beperken tot het noordelijke deel van parklandschap Oranjewoud. Bezoekers uit Skoatterwâld komen voornamelijk lopend of met de fiets naar het parklandschap.

Leefstijlen: De stijlzoekers zijn de meest dominante doelgroep in parklandschap Oranjewoud (24% van alle bezoeken). De allure en het karakter van parklandschap Oranjewoud sluiten goed bij aan bij hun actieve en strevende levensstijl, gericht op zichzelf manifesteren en ambities najagen. Zo ook in de natuur. Een goed georganiseerde themaroute, natuurlezing of activiteit waar je iets van opsteekt, vinden ze bovengemiddeld interessant, evenals meer sportieve activiteiten als mountainbiken en hardlopen.

Draagkracht: Het aantal gebruikers op dagniveau overschrijdt de theoretisch-recreatieve draagkracht van parklandschap Oranjewoud op individuele dagen geen enkele keer. De algehele bezoekersbeleving in het parklandschap staat vooralsnog niet onder druk. Desondanks kan het op microniveau op piekmomenten in de weekenden wel druk zijn, bijvoorbeeld in het gebied rondom de Overtuin. Dit kan een negatieve impact hebben op de parkbeleving, het woongenot en de aanwezige flora en fauna (en op de lange termijn de algehele biodiversiteit). Er zijn signalen dat de flora en fauna onder druk staan, conform gesprekken met ecologen. Een (mogelijke) afname van de biodiversiteit wordt echter niet alleen beïnvloed door het aantal en gedrag van bezoeken, maar ook door externe factoren, zoals verdroging en verzuring van de bodem en stikstof.

In het Analysedocument gebiedsperspectief Oranjewoud zijn bovengenoemde uitkomsten verder uitgewerkt en toegelicht.

3.2 UITKOMSTEN ONDERZOEK ERVAREN DRUKTE

Landgoedeigenaren

- Geven aan het Parklandschap als druk te ervaren
- Vinden het belangrijk dat ze passende nieuwe verdienmodellen kunnen ontwikkelen voor het onderhoud van de landgoederen
- Staatsbosbeheer signaleert een toenemende mate van drukte. Deze drukte heeft mogelijk een negatieve impact op de kwaliteit van de natuur

Inwoners Oranjewoud

- Erg tevreden over woonomgeving, sfeer en saamhorigheid
- Een derde ervaart met regelmaat overlast vanwege bezoekers aan het Parklandschap
- Overlast vindt vooral plaats in de weekenden
- Rust en verkeersveiligheid zijn grootste aandachtspunten
- Vooral racefietsers, MTB-ers en (andere) wandelaars met loslopende honden worden als storend ervaren

Inwoners Skoatterwâld

- Zeer tevreden over alle aspecten van het Parklandschap
- Zo'n 12% vindt het regelmatig te druk
- Fysiek en mentaal welzijn zijn belangrijke bezoekmotieven
- Schoonheid van het landschap en ruimte voor natuur vinden inwoners belangrijke aspecten om te beschermen
- Kinderen uit o.a. Skoatterwâld geven aan dat ze speelplekken missen in het parklandschap

Inwoners overig Heerenveen

- Eveneens zeer tevreden over alle aspecten van het Parklandschap.
- Zo'n 15% vindt het regelmatig te druk
- Vooral racefietsers, mountainbikers en (andere) wandelaars met loslopende honden worden als storend ervaren
- Komen met name naar het Parklandschap om te genieten van de natuur, het landschap en om even tot rust te komen

Bezoekers van elders

- Slechts een beperkt aantal geeft aan dat ze het Parklandschap als regelmatig te druk ervaart
- Ergeren zich nauwelijks aan andere gebruikers van het Parklandschap
- Zijn zeer tevreden met de aanwezigheid van dagactiviteiten ('dingen te doen')
- Leren en iets nieuws ontdekken zijn belangrijke bezoekmotivaties
- 84% komt met de auto/motor

3.3 HOOFDCONCLUSIES UIT DE ANALYSES

Inwoners tevreden over hun leefomgeving, maar ervaren wel drukte

De inwoners van de kern Oranjewoud zijn zeer tevreden over de kwaliteit van hun leefomgeving. Zij waarderen hun leefomgeving maar liefst met een 9,6. Desondanks geeft een derde van de inwoners van Oranjewoud aan dat ze het regelmatig te druk vinden. Dit geldt met name voor de weekenden. De ervaren overlast bestaat uit een net voldoende score op rust en een gevoel van verkeersveiligheid. Hoewel vanuit het onderzoek geen sprake is van een onevenredige bezoekersdruk, is dit wel een gevoel dat sterk leeft bij een deel van de inwoners. Bezoekers vanuit de overige kernen en van verder weg zijn overwegend zeer tevreden met functioneren van het parklandschap, en hebben een lagere drukteperceptie.

Oranjewoud heeft lokaal-regionale bezoekersfunctie

Gebruikers van Oranjewoud zijn grotendeels inwoners uit de eigen gemeente (2/3^e van de bezoeken). Dit versterkt het beeld dat Oranjewoud een aantrekkelijke plek is om in eigen omgeving te recreëren. Het parklandschap wordt bovengemiddeld vaak bezocht door Stijlzoekers, wat niet onlogisch is gezien het karakter van het gebied en de bevolkings-samenstelling van Skoatterwâld en Oranjewoud. Er is een sterke wisselwerking tussen de gebiedskenmerken van het parklandschap en de wensen en behoeften van deze doelgroep: eigenheid, luxe, sportief, kleinschalig en dit allemaal goed georganiseerd. Deze behoeften sluiten aan bij de kenmerken en de huidige vorm van het parklandschap.

Drukke beperkt zich tot piekmomenten en concentratiegebieden

Over het geheel genomen wordt de theoretisch-recreatieve draagkracht van het gebied niet overschreden. Toch staat op gezette tijden op enkele concentratiepunten in parklandschap wel erg druk zijn. Dit spitst zich

voornamelijk toe op de weekenden en het concentratiegebied tussen Parkhotel Tjaarda en museum Belvédère. Op zo'n 15-20 reguliere piekdagen in het jaar (nagenoeg allemaal weekenddagen) komen er tussen de 750 en 1.250 unieke bezoekers in het concentratiegebied. Dit is niet onlogisch aangezien hier de nodige voorzieningen te vinden zijn. Hier liggen ook de grotere parkeerplaatsen rondom geconcentreerd, wat de druk(te) versterkt.

Veel verschillende gebruikersgroepen gebruiken dezelfde paden en plekken. Hoewel dit tot nu toe niet tot onevenredig veel incidenten leidt (gemeentelijke tellingen, Viastat), zorgt het wel in wisselende mate voor spanning, waarbij door sommige bezoekers (andere) wandelaars met loslopende honden, MTB'ers/ racefietsers als vervelend worden ervaren, zo blijkt uit ons onderzoek. Dit laatste geldt sterker voor inwoners uit Oranjewoud dan voor bezoekers van elders. Specifieke maatregelen op specifieke concentratiepunten lijken hier nodig om de drukte beter te spreiden, de spanning weg te nemen en de woonkwaliteit nog verder te versterken.

Verschillen in ervaren leefbaarheid

Leefbaarheid is een belangrijke pijler van een florerend landschapspark. Dit betekent dat de leefomgeving goed dient aan te sluiten bij de wensen en de behoeften van inwoners. Veel inwoners uit de gemeente Heerenveen geven aan het landschapspark te bezoeken om te genieten van de natuur en het landschap, lekker actief en gezond bezig te zijn en even helemaal tot rust te komen. Het mentale en fysieke welzijn van mensen kan gezien worden als een belangrijke gebiedswaarde voor de inwoners die het parklandschap als oplaadpunt benutten. Dit is overigens niets nieuws; het parklandschap heeft van oudsher een belangrijke dagrecreatieve functie voor mensen uit de regio.

Tegelijkertijd kan dit ten koste gaan van de leefbaarheid voor inwoners van Oranjewoud en specifiek mensen die langs de aanrijlocaties wonen. Zij ervaren het vaakst de drukte en problemen met verkeersveiligheid. Hier geldt het principe van *crossed but not served*, ofwel de lasten worden vooral ervaren door een specifieke groep van inwoners zonder dat ze direct profiteren van de bezoekersstroom.

Oranjewoud heeft vier kernkwaliteiten

Economie, natuur, cultuurhistorie en leefbaarheid vormen sinds het ontstaan van Oranjewoud in de 17^e eeuw een dynamisch samenspel en zijn met elkaar in evenwicht gebleven. Deze vier kernkwaliteiten zijn ook vandaag de dag nog duidelijk van invloed op Oranjewoud en zijn bij belangrijke beslissingen niet los van elkaar te zien. De druk op het gebied neemt echter toe, zowel vanwege de groeiende bevolking, toenemende behoefte aan recreatieruimte als de wens van verschillende actoren om voldoende kwaliteit te kunnen blijven bieden. Enerzijds past dit bij de functie van een parklandschap, anderzijds is het noodzakelijk het evenwicht te behouden (ook richting de toekomst).

Zoektocht naar nieuw optimum

Samenvattend blijkt uit het onderzoek dat de cultuurhistorische waarden van Oranjewoud belangrijk zijn, het grondgebruik en de inkomstenbronnen van landgoederen door de tijd heen veranderen én dat de ecologische waarden kwetsbaar zijn. Daarnaast kan de leefbaarheid van inwoners van Oranjewoud versterkt worden, dit moet in balans gebeuren met de vraag naar recreatieruimtes voor fysiek en

mentale welzijn van inwoners uit de gemeente Heerenveen. Daarom zijn bewuste keuzes in de ontwikkeling van parklandschap Oranjewoud wenselijk.

3.4 AL MET AL GEBEURT ER NU VAN ALLES TEGELIJKERTIJD EN OP DEZELFDE PLEK

Op dit moment is het parklandschap een plek waar:

- planten en dieren leven
- cultuurhistorie tot uiting komt in lanen, landgoederen en landschapskamers
- economie bedreven wordt: festival, hotel, museum
- men rustig en met allure wil wonen
- men kan recreëren: wandelen, fietsen, fotograferen, ed.
- men kan sporten: paardrijden, hardlopen, MTB-en, wielrennen, ed.
- men met de auto (mits bestemmingsverkeer) doorheen kan rijden

De bovenstaande afbeeldingen verwijzen naar de diversiteit aan activiteiten die vandaag de dag plaatsvinden in het parklandschap. Op zichzelf zijn dit activiteiten die in meer of mindere mate passend zijn. Echter, een formele zonering ontbreekt en veel inwoners en bezoekers beleven het parklandschap op verschillende snelheden. Dat leidt tot uitdagingen, die in het volgende hoofdstuk verder worden uitgewerkt.

4

Analyse van opgaven en maatregelen

4.1 INLEIDING

Drie hoofdpogaven

De kern van de opgave van een statig & stadich parklandschap Oranjewoud bestaat uit het oplossen van drie hoofdpogaven:

1. Sorteert voor op het voorkomen van mogelijke extra bezoekersdruk nu en in de (nabije) toekomst;
2. het verminderen van plaats- en tijdsgebonden drukte;
3. het temperen van de perceptie van overlast.

Op de volgende pagina's worden deze opgaven toegelicht, geconcretiseerd en voorzien van passende maatregelen. De maatregelen zijn onderverdeeld in maatregelen die ons inziens urgent en belangrijk zijn en daarom het beste op korte en/of middellange termijn kunnen worden ingevoerd en opgepakt (de 'must haves', voorzien van een **!!** om op korte termijn op te pakken en voorzien van een **!** voor de middellange termijn) en meer lange termijn maatregelen die eveneens belangrijk maar minder urgent zijn en we ter overweging mee geven (de 'nice to haves', voorzien van een **💡**).

4.2 SORTTEER VOOR OP HET VOORKOMEN VAN MOGELIJKE EXTRA BEZOEKERSDRUK NU EN IN DE (NABIJE) TOEKOMST

1. Voorkom mogelijke cumulatie van druk, nu en in de toekomst

Ruimte is schaars in het parklandschap. De afgelopen decennia zijn er onder meer een museum, een nieuwe woonwijk en verschillende festivals toegevoegd in of aan de rand van het parklandschap. Ook de komende jaren worden er nog enkele claims gelegd op de (beperkte) ruimte. Denk aan de groeiende bevolking van gemeente Heerenveen, waaronder 250 woningen in Skoatterwâld. Maar ook interne economische ontwikkelingen op landgoederen, de beoogde uitbreiding van het museum en externe economische ontwikkelingen buiten het gebied zoals de komst van een Van der Valk hotel gaan een impact hebben op het gebied. Daarnaast is sinds de coronapandemie ook de natuur als 'recreatieruimte' herontdekt, met extra bezoek tot gevolg.

De additionele druk van de (mogelijke) individuele ontwikkelingen is naar alle waarschijnlijkheid beperkt, maar bij elkaar opgeteld kan het desondanks om substantiële aantallen gaan. Een afweging tussen gewenste ontwikkelingen moet worden gevonden tussen de groeiende behoefte aan ruimte en de (toekomstige) bescherming van de kernkwaliteiten van het gebied.

Hoewel de theoretisch-recreatieve draagkracht van het gebied momenteel niet overschreden wordt, betekent dit niet dat dit in de (nabije) toekomst niet het geval kan zijn. Onderstaand noemen we eerst een aantal maatregelen die de gemeente op termijn kan nemen om de druk beter te spreiden in tijd en ruimte. Ook geven we een aantal suggesties hoe om te gaan met initiatieven die momenteel bekend zijn

en mogelijk voor extra bezoekersdruk in het parklandschap gaan zorgen.

Subopgave: Voorkom dat drukte in de toekomst gaat toenemen. Ter overweging geven we de volgende drie mogelijke maatregelen mee.

Mogelijke maatregelen:

- 📍 **Zoek naar alternatieve ruimte voor dagrecreatie.** Druk is inherent aan een landschapspark, zeker in het deel waar een hotel, horeca, fraaie landgoederen en een museum zijn gevestigd. Desondanks doet de gemeente Heerenveen er ons inziens goed aan te zoeken naar alternatieve ruimte voor dagrecreatie in de eigen gemeente voor eigen inwoners of bestaande ruimte op te waarderen tot recreatieruimte. Dit komt het best tot zijn recht dichtbij woonkernen. Het parklandschap wordt druk bezocht mede doordat het momenteel in de gemeente ontbreekt aan robuuste alternatieve groene recreatieruimte. Hierdoor wordt parklandschap Oranjewoud gemeente-breed gebruikt als uitloopgebied, wat veel bezoek aantrekt dat vaak ook nog eens met de auto komt en verschillende gebruiksmotieven heeft. We adviseren daarom om bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen in de gemeente Heerenveen ruimte voor recreatie een te laten zijn van de planvorming. In dit kader wordt reeds aan integraal onderdeel de noordoostelijke zijde van Skoatterwâld een extra groenzone gecreëerd: park Skoatterwâld. Dit leidt naar verwachting tot (enige mate van) verlichting en spreiding van de bezoekersdruk.

Creëer meer belevingswaarde in het centrum van Heerenveen.

- Zeker met de komst van Van der Valk en de uitbreiding van vakantiepark Tusken de Marren gaat het toeristische profiel van de gemeente toenemen. Daar horen ook attractieve centra bij met voldoende belevingswaarde. We adviseren daarom om geleidelijk de evenementenkalender uit te bouwen en recreatieve en culturele activiteiten in de centra van Heerenveen, Akkrum en Jubbega toe te voegen, met name in de weekenden. Dit leidt bezoek af van het parklandschap binnen de grenzen van de eigen gemeente.

- ### **Vergroot het parklandschap.**
- Op de lange termijn kan overwogen worden om het parklandschap te vergroten. Dit is in lijn met de bossenstrategie, en heeft onder meer als voordeel dat het leidt tot extra CO2-opslag. Zodoende kan nieuwe (bleef)natuur gecreëerd worden waardoor in het hart van Oranjewoud meer rustgebieden kunnen ontstaan.

Subopgave: Beperk de extra drukte als gevolg van nieuwe ontwikkelingen en initiatieven in of nabij het parklandschap:

Mogelijke maatregelen:

- **Beperk extra autoverkeer in parklandschap door komst Van der Valk.** In het onderzoek viel het Ginder tijdens de interviews op dat de komst van het hotel een gevoelig punt in de samenleving is. Dit is logisch omdat het hotel op de beoogde locatie (afrit A32 oost, Oranje Nassaulaan) kan leiden tot toename van extra bezoek aan het

parklandschap, vooral op piekmomenten. Ginder schat namelijk in dat de komst van het hotel met ca. 140 kamers leidt tot een bezoekerstoename van ca. 150-200 bezoekers per dag op piekmomenten (in weekenden). Dit is uiteraard wel sterk afhankelijk van de conceptuele invulling van het hotel, de aanwezige voorzieningen en de aantrekkingskracht op leisure-doelgroepen. Aangezien het heroverwegen van de locatiekeuze juridisch/planologisch niet meer mogelijk is, adviseren we Van der Valk om het autogebruik van haar gasten naar het parklandschap te ontmoedigen door bijvoorbeeld gratis leenfietsen beschikbaar te stellen aan gasten.

- **Uitbreiding Museum Belvédère.** Het museum is ontworpen voor ca. 15.000 bezoekers per jaar, maar het ontvangt structureel ruim het dubbele. Dit zet de bezoekerservaring (zoals de winkelruimte, kassarimte en sanitair) en de operationele organisatie (kantoor en depot) onder druk. Bovendien zijn er weinig mogelijkheden voor nieuwe en moderne vormen van kunstbeleving (denk aan videoprojecties). Mits ruimtelijk inpasbaar, lijkt een fysieke uitbreiding in de lengte van het museum mogelijk en gewenst. Er moeten afspraken gemaakt worden tussen gemeente en het museum over het maximale aantal vierkante meter Bruto Vloer Oppervlakte (BVO), dat passend is bij een middelgroot, regionaal museum. Uitgangspunt is dat het museum geen substantiële toename van bezoekers krijgt.

 Renovatie Belvédère-toren. De Belvédère-toren is een Rijksmonument, waardoor de restauratie plaats moet vinden binnen de wettelijke cultuurhistorische kaders. De restauratie zou niet moeten leiden tot extra bezoekers aan het parklandschap. Ginder verwacht dat enkel de restauratie van de toren niet zal leiden tot een toename van bezoekers. De toren wordt beschouwd als een 'vasthouder' die hoogstens het bestaande bezoek iets langer in het parklandschap houdt. De toren zelf is naar verwachting voor weinig mensen de directe aanleiding tot bezoek aan het parklandschap.

 Oranjewoud Festival blijft welkom. Conform onze huidige inzichten moet het festival welkom blijven in het parklandschap. Uitgangspunten van het evenementenbeleid van de gemeente Heerenveen zijn hierbij leidend. Indien het festival ontwikkelruimte wenst in bezoekersaantallen en programmering, dan adviseren we om te verkennen om het festival deels ook buiten het parklandschap plaats te laten vinden, zoals bijvoorbeeld in het centrum van Heerenveen. Daarnaast kan onderzocht worden wat de meest gunstige periode is om het festival te organiseren. Daarbij is het zoeken naar een optimum tussen de culturele en maatschappelijke timing (bv. deelname schoolkinderen) en de ecologische druk (bv. broedseizoen).

Subopgave: Mogelijkheden voor economische ontwikkeling landgoederen:

Mogelijke maatregel:

Ontwikkelkader landgoederen en buitenplaatsen vaststellen. De gemeente staat in beginsel open voor ontwikkeling om behoud van de landgoederen en buitenplaatsen mogelijk te maken. Landgoederen en buitenplaatsen hebben deze ontwikkelingsruimte nu al in het huidige bestemmingsplan (in toekomst: omgevingsplan). Ginder raadt de gemeente aan om een ontwikkelkader toe te passen bij vragen van landgoederen en buitenplaatsen om wijziging van het omgevingsplan. We raden het volgende ontwikkelkader aan. Dit is een vertaling van gebiedsperspectief Oranjewoud in ontwikkelcriteria voor de landgoederen en buitenplaatsen:

Ontwikkelkader landgoederen en buitenplaatsen

- **Cultuurhistorie:** Landgoederen en buitenplaatsen hebben een cruciale cultuurhistorische status in het gebied en zijn bepalend in de ruimtelijke structuur van het parklandschap: de landhuizen, ondersteunende gebouwen, de tuinen, lanen en landschapskamers. Doel is om deze kwaliteiten te behouden en versterken. Dit criterium is reeds sterk geborgd in de kader van de Monumentenwetgeving en de Rijkdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Aanvullend wordt bij het opstellen van het initiatief gewerkt met bewezen (landschaps)architecten met kennis en kunde van historische landgoederen en -zones.
- **Ecologie:** Het initiatief dient vanzelfsprekend aan te sluiten bij landelijke en provinciale natuurwetgeving. Daarnaast dient het initiatief aan te sluiten bij de landelijke Agenda Natuurinclusief. Deze manier van

denken en doen:

- vermijdt schade aan de natuur;
- benut de mogelijkheden van natuur;
- draagt bij aan de realisatie van meer natuur, ook buiten de natuurgebieden (bijv. door regeneratieve recreatie gericht op natuurherstel en versterking van biodiversiteit);
- maakt de economie toekomstbestendig.

Het toevoegen of consulteren van een ecooloog aan het ontwikkelteam van een nieuwe initiatief is zeer gewenst/vereist.

- **Leefbaarheid:** Het initiatief dient op drie verschillende onderdelen de leefbaarheid van het parklandschap te versterken:
 1. Geen substantieel extra parkeerdruk op de openbare parkeerplaatsen tijdens piekmomenten in de weekenden. Dit betekent dat parkeren op eigen terrein gebeurt waarbij het parkeervolume in lijn ligt met het cultuurhistorische karakter van de locatie en daarmee begrenzend werkt in de gebruiksmogelijkheden
 2. De wederkerigheid tussen het landgoed en de samenleving dient in het plan tot uiting te komen. De toevoeging van activiteiten dient bij te dragen aan de (be)leefbaarheid van het parklandschap. Bijvoorbeeld door openstelling van het landgoed voor een breed publiek of organisatie van publiek-toegankelijke (regeneratieve) activiteiten zoals natuurhersteldagen. Dit draagt ook bij aan de spreiding van de beleefde drukte.
 3. Daarnaast wordt een participatie-inspanning uitgevoerd die passend is bij de beoogde ontwikkeling met als doel draagvlak onder inwoners en andere gebruikers van het parklandschap. Vanzelfsprekend dient een initiatief bestaande wetgeving te respecteren (bv. ten aanzien van geluidsnormen en eindtijden).

Economie: Het initiatief zet in op extensieve recreatievormen en gastbeleving die past bij een statig & stadich parklandschap. Die koppeling moet expliciet gemaakt worden bij een initiatief van een landgoed dat vraagt om een omgevingsplanwijziging. Dit komt tot uiting in drie subonderdelen:

1. Initiatiefnemer spant zich in om zijn plan aan te sluiten bij de 7 karakteristieken en ontwerpprincipes van de circulaire economie, een model ontwikkeld door Vereniging Circulair Friesland en Metabolic. Dit circulaire model is door-vertaald naar het domein van toerisme en recreatie (bijlage 5). Het stimuleert o.a. dat gebruik wordt gemaakt van hernieuwbare energiebronnen en dat er rekening wordt gehouden met bestaande (eco)systemen. Afwijken van deze karakteristieken en ontwerpprincipes kan, mits de initiatiefnemer overtuigend aantoont dat een de afwijking noodzakelijk is om specifieke operationele of cultuurhistorische doelen te bereiken.
2. Daarnaast moet de inhoudelijke invulling passen bij de allure en het stijlvolle karakter van het gebied (statig) en het extensieve slowlife karakter (stadich) dat draait om onthaasten en soms zelfs bezinnen. Activiteiten van landgoederen en buitenplaatsen leiden zeker in de weekenden niet tot substantieel extra verkeers-aantrekkende effecten.
3. De doelgroep stijlzoekers (bron: Leefstijlvinder) zijn bezoekers voor wie luxe, stijl, persoonlijke aandacht, kwaliteit en exclusiviteit belangrijk zijn. Ze houden van uitstekende faciliteiten, service, zijn culinair, en houden van hoogwaardige arrangementen. Ook zakelijk

zoeken ze naar dit soort mogelijkheden (zie bijlage 6). Massavermaak is wat hen afstoot.

Ten slotte, de landgoederen doen er goed aan om in gezamenlijkheid, doorbordurend op dit gebiedsperspectief en passend binnen dit ontwikkelkader een handvest op te stellen, waarin ze per landgoed beschrijven en verbeelden welke functies passend en gewenst zijn. Dit zorgt voor samenhang in vorm en functie.

4.3 VERMINDER PLAATS- EN TIJDSGEBONDEN DRUKTE

2. Het kan druk zijn, maar dit is sterk plaats en tijdsgebonden

Op piekdagen (veelal in de weekenden) is het op enkele concentratiepunten druk. Ondanks zeer hoge rapportcijfers onder alle gebruikers (zowel inwoners als bezoekers) van het parklandschap, zijn er ook irritaties, met name onder sommige inwoners die in nabijheid van de concentratiepunten en de aanrijroutes wonen. Door een gegroeide bevolking en een toegenomen recreatiebehoefte is het de laatste jaren drukker geworden: buiten in de natuur zijn, een gezonde lifestyle (sporten) en festivals worden populairder. Het is de verwachting dat het aantal bewegingen bij onveranderd beleid naar het parklandschap 'als vanzelf' verder zal toenemen.

Het parklandschap is een redelijk groot gebied (ca. 900 ha. conform de afbakening), dat behoorlijk veel bezoekers (ca. 4.800 per dag) kan verdragen zonder dat dit de theoretisch-recreatieve draagkracht van het gebied als geheel overschrijdt. Zoveel bezoekers zijn er op geen enkele dag in het gebied. Echter, veel bezoek clustert zich met name in de weekenden in het noordwestelijke deel van het park rondom de Overtuin. Bezoekers van buiten Heerenveen komen meestal met de auto, maar ook vanuit Heerenveen komt een aanzienlijk deel (30-40%) met de auto. Het gevolg is dat parkeerplaatsen dan vol kunnen staan. Ook kan er op de Blocq van Scheltingaweg tot in het 'hart' van het concentratiegebied geparkeerd worden. De beleefde drukte is daarmee in de eerste plaats een lokale en tijdsgebonden spreidingsopgave.

Verschillen in snelheden botsen en leiden tot irritaties

De hoofdwegen in het Parklandschap functioneren als *shared space*. Het delen van wegen door verschillende gebruikersmotieven en met verschillende snelheden o.a. autoverkeer, (e-)fietsers, MTB-ers, wielrenners, hardlopers en (hond-uitlatende) wandelaars zorgt voor een gevoel van irritatie en overlast. Het aantal incidenten is beperkt, en ook het aantal verkeerbewegingen van de belangrijkste aanrijdroutes (Kon. Julianaweg en Prins Bernhardweg) zitten nog (ruim) onder hun maximale capaciteit (conform berekening van gemeente). Dit laat zien dat de opgave niet zozeer zit in het verminderen van het aantal verkeersbewegingen, maar met name in de inrichting van het wegennetwerk in het parklandschap en het verminderen van *het gevoel* van overlast. De Bieruma Oostingweg, waar alleen bestemmingsverkeer is toegestaan, wordt geregeld gebruikt door sluipverkeer, met overlast voor omwonenden tot gevolg.

Ginder ziet geen aanleiding om de hoofd-ontsluitingsroute van het parklandschap die via de Kon. Julianaweg loopt, te veranderen. Wel adviseren we de gemeente om aan de slag te gaan met de volgende subopgaven en bijbehorende maatregelen (zie volgende pagina's). Ons inziens leidt dit tot een algehele verbetering van zowel de bezoekersbeleving en de leefbaarheid van het parklandschap.

Subopgave: Betere spreiding van het aantal bezoekers in ruimte en tijd in met name de weekenden in het concentratiegebied rondom de Overtuin.

Mogelijke maatregelen:

Parkeerplaats Blocq van Scheltingaweg alleen voor vergunninghouders. Drukte rondom de Overtuin is onvermijdelijk met de ligging nabij een hotel, horeca, museum en fraaie landgoederen. Om de druk te verlichten adviseren we om de parkeerplaats aan De Blocq van Scheltingaweg af te sluiten en alleen open te stellen voor vergunninghouders (bv. gehandicapten of op uitnodiging landgoederen). Momenteel zien we dat ca. 70% van alle getelde bezoekers op de parkeerplaats in De Blocq van Scheltingaweg ook in het gebied rond de Overtuin komen. Dit is dus een maatregel die dubbel effect heeft:

- minder autoverkeer
- minder bezoekersdruk in het 'hart' van het parklandschap.

De aanwezigheid van 'blik' past bovendien niet in het beeld van een statig & stadich parklandschap. Ginder adviseert te verkennen of het mogelijk is in het weekend parkeren op de nieuwe parkeerplaats van de Albertine Agnesschool te faciliteren.

Bezoekers verleiden naar andere parkeerplaatsen. Daarnaast adviseren we om bezoekers die met de auto komen te geleiden naar minder drukke parkeerplekken in het zuiden en oosten van het parklandschap. Hierbij is het belangrijk dat de parkeerplaats voldoende uitnodigt om daar te gaan parkeren. Denk bijvoorbeeld aan een parkeerplaats aan de Schoterlandseweg en/of de Kerkelaan met voorzieningen die passen bij motieven van inwoners van Heerenveen eo. Denk aan:

- Het realiseren van een Toeristische Overstappunt (TOP). Dit zijn speciaal

ingerichte plekken van waaruit bezoekers kunnen fietsen (en wandelen) via bewegwijzerde en beschreven routes;

- Een publieke fitness court/parcours voor sporters en verenigingen;
- Een blotevoeten-pad, natuurspeelplaats of 'kabouterpad' voor gezinnen
- Startpunt voor recreatieve themaroutes.

Gelijktijdig kan ook de bewegwijzering vanaf de hoofwegen naar parklandschap Oranjewoud worden aangepast zodat bezoekers naar deze parkeerplaatsen worden geleid.

Subopgave: Het beter zoneren van verschillende gebruikersgroepen

Mogelijke maatregelen:

Verken ontwikkeling mountainbike-route. Een zeer groot irritatiepunt onder met name inwoners van Heerenveen en in het bijzonder inwoners van Oranjewoud is het delen van de wegen en paden met mountainbikers. Zo'n twee derde van de inwoners van Oranjewoud geeft aan deze specifieke gebruikersgroep als vervelend te ervaren. Hoewel echte incidenten schaars zijn kan het oplossen van deze opgave zorgen voor een betere bezoekerservaring van zowel mountainbikers als andere gebruikers van het parklandschap. We adviseren daarom om door te gaan met het verkennen van de aanleg van een speciale MTB-route langs de randen van het park om 'wildfietsen' in het parklandschap te voorkomen/ontmoedigen. Mits de MTB-route uitdagend genoeg is, zorgt dit ervoor dat deze groep minder gebruik hoeft te maken van de bestaande wegen en paden wat leidt tot minder overlast en irritaties. Het is ons inziens verstandig om ook de omringende dorpen te betrekken bij deze ontwikkeling (bijvoorbeeld als start- en/of eindpunt) zodat ook lokale middenstand van de route profiteert.

4.4 TEMPER DE PERCEPTIE VAN OVERLAST

3. De perceptie van overlast is aanwezig

Er lijkt sprake te zijn van een tegenstelling tussen de hoge woontevredenheid als gevolg van de uitzonderlijke gebiedskwaliteiten en de merkbare gevolgen van het groeiende aantal bezoekers. Enige mate van drukte hoort immers bij een parklandschap, maar in de beleving van diverse inwoners in met name Oranjewoud wordt de drukte verschillend ervaren. Hoe dichter mensen bij het concentratiegebied en aan de aanrijdroute wonen, hoe sterker de drukte-perceptie. Inwoners zijn betrokken en begaan met de toekomst van Oranjewoud. Daardoor zijn er veel en sterk ontwikkelde opinies van inwoners die soms tegenstrijdig aan elkaar zijn (bijv. het wel/niet afsluiten van een weg) en die de gemeente moet wegen. Opvallend is dat de tolerantiegrens van sommige mensen onderling en richting de gemeente (of overheid in het algemeen) beperkt is.

De ervaren overlast spitst zich toe op de volgende punten:

- **Shared space leidt tot onderlinge irritaties.** Actieve en passieve recreanten delen dezelfde wegen en paden in het parklandschap. Er zijn nu geen speciale routes en/of wegen voor actieve recreanten, waardoor het delen van wegen, en dus het ontstaan van verschillende snelheden, onvermijdelijk is. Dit leidt tot onderlinge irritaties: wandelaars die met regelmaat opzij moeten springen voor voorbijkomende (e-)fietsers en wielrenners en die zich vice versa ergeren aan (groepen) wandelaars die niet aan de kant gaan. Vergelijkbare situaties doen zich voor tussen bijvoorbeeld auto's en fietsers. Daadwerkelijke incidenten zijn zeldzaam, het gevoel van irritatie is echter wel reëel.

- **Wandelaars met loslopende honden.** Hondenbezitters met loslopende honden worden als vervelend ervaren, en dan met name honden die niet onder controle zijn en tegen mensen opspringen. Er zijn twee gebieden in het parklandschap waar honden mogen loslopen. In de overige delen zijn honden ook welkom, mits aangelijnd. Ook in relatie tot honden zijn concrete incidenten zeldzaam, maar hun onvoorspelbaarheid kan tot ongewenste situaties leiden op wegen en paden die gedeeld worden met andere gebruikers. Dit leidt regelmatig tot verbale confrontaties en frictie.
- **Drukke aanrijdroutes het gebied in.** In de beleving van inwoners ontstaan er op piekmomenten gevaarlijke situaties, vooral op de Koningin Julianaweg en de Prins Bernhardweg (hier vooral ook vanwege het school-gerelateerde verkeer). Auto's kunnen dwars door het gebied rijden en in het hart van het parklandschap parkeren. Ook lijkt de Bieruma Oostingweg (alleen open voor bestemmingsverkeer), misbruikt te worden als doorgaande route.

We geven de gemeente een aantal overwegingen mee, die allen gericht zijn op het verbeteren van de sfeer en beleving van het parklandschap, zowel door inwoners als bezoekers. We adviseren om in te zetten op 'zachte' maatregelen die het bezoekersgedrag ten positieve beïnvloeden. Ginder realiseert zich dat een deel van de inwoners evenwel pleit voor meer gebods- en verbodsbepalingen. Deze bepalingen nodigen in de regel juist uit tot overtredingen, burgerlijke ongehoorzaamheid en harde confrontaties, waarbij de overheid bovendien een grotere handhavende rol krijgt toegedicht. Dit neemt niet weg dat de overheid ook in het parklandschap een handhavende rol moet blijven vervullen.

Subopgave: Verminder het gebruik van gemotoriseerd verkeer binnen het parklandschap om de rust en de natuurlijke beleving te versterken.

Mogelijke maatregelen:

 Wegprofiel aanleggen dat past bij een statig & stadich parklandschap. Op termijn en als wegen in het parklandschap in hun reguliere onderhoudscyclus opnieuw geasfalteerd moeten worden, dan adviseren we om te kiezen voor een wegprofiel met meer allure dan asfalt. Het nieuwe wegprofiel zou ook moeten leiden tot vertraagde snelheid zodat fietsen, rijden en wandelen in het groen hier samengaan. Dit geldt met name voor de wegprofielen van de Bieruma Oostingweg en Koningin Julianaweg. Toepassen van klinkers/koersmix/lichtere strooilaag kan hier aan bijdragen.

 Maatregelen om sluipverkeer tegen te gaan. Verken mogelijkheden om sluipverkeer op de Bieruma Oostingweg tegen te gaan met bijvoorbeeld technische verkeersmanagement-maatregel(en). Denk aan automatisch inzinkbare verkeerspalen (bollards), waardoor sluipverkeer de Bieruma Oostingweg niet meer kan gebruiken als doorgaande weg. Door te kiezen voor automatisch inzinkbare palen kan de weg toegankelijk blijven voor omwonenden en hulpdiensten. Het aantal verkeersbewegingen is hier evenwel beperkt, dus het is belangrijk om goed de kosten en de baten af te wegen (een te dure maatregel loont niet).

 Combineer technische met esthetische maatregelen. Dit geheel uitwerken door een verkeerskundig expert die oog heeft voor de gebiedskwaliteiten van parklandschap Oranjewoud (statig & stadich) en dus naast technische maatregelen ook esthetisch passende belevingswaarde toevoegt aan het gebied.

Subopgave: Beïnvloed het gedrag van bezoekers zodat ze meer rekening houden met de natuur en de rust in het gebied. Doe dit vooral door inzet van 'zachte instrumenten'.

Mogelijke maatregelen:

 Versterk landschapsinrichting. Pas de landschapsinrichting aan bij de entrees om een visuele scheiding te creëren tussen het stedelijke en het natuurlijke gebied. Denk aan borden en/of banieren bij de gebiedsentrees die bezoekers herinneren aan de parkregels, zoals het behoud van stilte, gun elkaar de ruimte en het opruimen van afval etc. Op deze wijze wordt voelbaarder gemaakt dat men in een parklandschap aanwezig is, waar rust en slow life belangrijke kernwaarden zijn. Ook adviseren we het Lanenplan uit te voeren.

 Geef duidelijker aan waar hondenlosloopgebieden zijn. Deze zijn er nu ook al, maar een veel gehoorde klacht is dat hondenbezitters zich hier niet aan houden. Door dit duidelijker aan te geven kunnen mensen een bewuste keuze maken waar te gaan wandelen en waar niet. Vooral in de zone nabij Skoatterwâld is een losloopgebied of aanleg van een hondenspeelplek van meerwaarde.

 Creëer belevingspunten. Creëer plekken met uitzicht of informatiepunten die bezoekers aanmoedigen om even te stoppen, de omgeving te waarderen en bewuster te genieten van het parklandschap. In de bijlagen staan hiervoor verschillende voorbeelden ter inspiratie.

 Speel in op de behoeften van stijlzoekers. Dit is een belangrijke doelgroep in het parklandschap, ongeveer een kwart van al het bezoek komt op naam van deze leefstijl. Deze groep kan beter verspreid worden over het parklandschap door de inrichting en activiteiten aan te passen aan hun wensen en behoeften. Een themaroute, natuurlezing en (actieve) georganiseerde activiteiten op minder drukke en 'onbekendere' locaties vinden Stijlzoekers bovengemiddeld interessant.

4.5 INGREPEN DIE OPENBARE RUIMTE VERSTERKEN

Uitbreiding recreatiegroen
Park Belvédère

Verkeerskundige maatregelen:
statig & stadich

Parkeerhub met voorzieningen

Verhogen belevingswaarde passend bij slowlife

Wegvakken

- Gemeente
- Provincie
- Rijk
- Overig
- Waterschap
- Wandelnnetwerk
- Fietsnetwerken

Gebiedsafbakening

- Parkeerplaats
- Hoofdontsluiting gebied

vergunninghouders

Toeristisch-recreatief aanbod in/nabij Parklandschap Oranjewoud

- 1 Museum Belvédère
- 2 Parkhotel Tjaarda
- 3 De Overtuin
- 4 Belvédère Toren
- 5 Theetuin "De Tún" Oranjewoud
- 6 Eekathedraal

Vergunningparkeren
Blocq v. Scheltingaweg

MTB-parcours in parkrand

Klinkerweg met allure

4.6 SAMENVATTENDE MAATREGELEN

Opgaven	Subopgaven	Mogelijke maatregelen	Status maatregel
Sorteer voor op het voorkomen van mogelijke extra bezoekersdruk in de (nabije) toekomst	Voorkom dat drukte gaat toenemen	Zoek naar alternatieve ruimte voor dagrecreatie	!
		Creëer meer belevingswaarde in het centrum van Heerenveen.	!
	Beperk de extra drukte als gevolg van nieuwe ontwikkelingen en initiatieven in of nabij het parklandschap	Vergroot het parklandschap	!
		Beperk extra autoverkeer in parklandschap door komst Van der Valk	💡
		Uitbreiding Museum Belvédère	💡
		Renovatie Belvédère-toren	💡
Het verminderen van plaats- en tijdsgebonden drukte	Mogelijkheden voor economische ontwikkeling landgoederen	Oranjewoud Festival blijft welkom	💡
		Ontwikkeldkader landgoederen vaststellen?	!!
	Betere spreiding van het aantal bezoekers in ruimte en tijd in met name de weekenden in het concentratiegebied rondom de Overtuin	Parkeerplaats Blocq van Scheltingaweg alleen voor vergunninghouders beschikbaar maken	!!
		Bezoekers verleiden naar andere parkeerplaatsen	!
		Het beter zoneren van verschillende gebruikersgroepen	Verken ontwikkeling mountainbike-route
Het temperen van de perceptie van overlast	Verminder het gebruik van gemotoriseerd verkeer binnen het parklandschap om de rust en de natuurlijke beleving te versterken	Wegprofiel aanleggen dat past bij een statig en stadich parklandschap	💡
		Maatregelen nemen om sluipverkeer tegen te gaan	!!
	Beïnvloed het gedrag van bezoekers zodat ze meer rekening houden met de natuur en de rust in het gebied. Doe dit vooral door inzet van 'zachte instrumenten'	Combineer technische met esthetische maatregelen	💡
		Versterk landschapsinrichting (en uitvoering geven aan lanenplan)	💡
		Geef duidelijker aan waar hondenlosloopgebieden zijn	💡
		Creëer belevingspunten	💡
	Speel in op de behoeften van stijlzoekers	💡	

4.7 TEN SLOTTE

Dit document vormt het basisdocument, waarin de belangen van grondeigenaren, inwoners, bezoekers, ondernemers, cultuurhistorie en de natuur harmonieus samenkomen. Het is onze stellige ambitie om met dit gebiedsperspectief wederzijds begrip te bevorderen en te bouwen aan een toekomst waarin het parklandschap zijn unieke karakter behoudt, terwijl het tegelijkertijd een plek blijft waar mensen kunnen genieten van slow living en de geneugten van de natuur. Ginder hoopt dat dit gebiedsperspectief alle gebiedspartners inspireert om *eigen verantwoordelijkheid* te nemen door het gebiedsperspectief te vertalen naar eigen maatregelen. En ieder tot denken aanzet: Wat kan ik zelf?

Parklandschap Oranjewoud, met zijn rijke cultuurhistorie, ecologische waarde en economische potentieel, verdient gezamenlijke aandacht en zorg. Dat kan alleen door een evenwichtige en gezamenlijke/gedragen benadering, waarin leefbaarheid, ecologie, cultuurhistorie en economie subtiel samengaan. Dit gebiedsperspectief beoogt niet alleen richting te geven, te informeren en te inspireren, maar ook om de betrokkenheid en samenwerking tussen alle belanghebbenden te bevorderen. We adviseren een regiegroep Oranjewoud op te richten van gebiedspartners (waaronder de eigenaren van landgoederen, vertegenwoordigers van dorpsbewoners, natuur, cultuur en exploitaties) die samen ervoor staan dat dit gebiedsperspectief werkelijkheid wordt. Deze regiegroep staat wat ons betreft onder leiding van een onafhankelijk voorzitter.

Samen kunnen partners werken aan een parklandschap waarin slow living een realiteit is, waarin de ecologie bloeit, de economie gedijt en de culturele schatten worden gekoesterd. Dit document biedt de handvatten om een dergelijk perspectief te verwezenlijken en om samen te bouwen aan een toekomst waarin parklandschap Oranjewoud een oase van rust en welzijn is voor iedereen die nu leeft en voor toekomstige generaties.

Bron: <https://www.ngoudenplak.nl/beeldbank/>

Parklandschap Oranjewoud: statig & stadich

5

Bijlagen

BIJLAGE 1: GESPREKKEN EN KLANKBORDGROEP

De vier pijlers van parklandschap Oranjewoud zijn de cultuurhistorie, ecologie, economie en leefbaarheid. Er zijn diverse één-op-één gesprekken gevoerd met belangenbehartigers van deze vier pijlers:

- › Staatsbosbeheer
- › Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE)
- › Landgoedeigenaren
- › Museum Belvédère
- › Oranjewoud Festival
- › Arcadia-Paradys
- › Antea Group (initiatief mountainbikeroute)
- › Rita Radetzky (expert cultuurhistorie Oranjewoud)
- › Ambtenaren gemeente Heerenveen (verschillende beleidsvelden)

Tijdens de gesprekken is ingegaan op potentiële oplossingsrichtingen voor de problemen die worden ervaren. Daarnaast is de input tijdens drie bijeenkomsten met de klankbordgroep meegenomen. Daarbij was een afvaardiging van de volgende partners aanwezig:

- › Arcadia-Paradys
- › Bewonersvereniging Beschermd Dorpsgezicht Oranjewoud
- › IVN Heerenveen / Oranjewoud
- › Museum Belvédère
- › Oranjewoud Festival
- › Parkhotel Tjaarda
- › Plaatselijk Belang Oranjewoud
- › Staatsbosbeheer
- › Stichting / Landgoed FB Oranjewoud
- › Stichting geluidshinder Oranjewoud
- › Stichting Natuurbehoud Oranjewoud
- › Stichting Stinze Stiens (Oranjestein)
- › Stichting uitkijktoren Belvédère
- › Stichting Tijd

BIJLAGE 2: NIET-COMMERCIEËLE ACTIVITEITEN

Parklandschap Oranjewoud leent zich bij uitstek voor niet-commerciële activiteiten die aansluiten bij het idee van slow living. Ter inspiratie volgen enkele activiteiten die goed passen bij slow living:

- **Wandelen:** Wandelen in de natuur biedt de gelegenheid om te vertragen, te ademen en het landschap in je op te nemen. Wandelen kan zowel meditatief als fysiek verrijkend zijn.
- **Nordic walking:** Deze activiteit biedt verschillende voordelen, waaronder een volledige lichaamstraining, verbetering van de conditie en het evenwicht, en de mogelijkheid om de natuur te verkennen op een rustig tempo.
- **Fotografie:** Slow living moedigt aan om de schoonheid van de natuur te waarderen. Fotografie stelt mensen in staat om zich te concentreren op details en de tijd te nemen om het perfecte shot vast te leggen.
- **Wildlife observatie:** Het observeren van dieren in hun natuurlijke omgeving vereist geduld en stilte. Het kan een diepe verbinding met de natuur tot stand brengen.
- **Meditatie:** Het beoefenen van meditatie en vormen van lichaamsbeweging zoals yoga in de natuurlijke omgeving kan een gevoel van kalmte en welzijn bevorderen.
- **Picknicken:** Een langzame maaltijd in de natuur is een uitstekende manier om te genieten van het landschap en het gezelschap van anderen.

GEBIEDSPERSPECTIEF PARKLANDSCHAP ORANJEWOUD

- **Natuurkunst:** Sommige kunstenaars creëren kunstwerken in de natuur met behulp van natuurlijke materialen. Dit kunnen tijdelijke installaties zijn die langzaam vergaan en weer opgaan in de natuur. Voorbeeld is de eokathedraal in Mildam, waar natuurlijke materialen zijn hergebruikt en samengaan met de natuur.
- **Natuurtheater:** Sommige parklandschappen lenen zich voor openluchttheatervoorstellingen of kleine concerten. Dit combineert de schoonheid van de natuur met culturele evenementen. Zo vindt in Oranjewoud o.a. het jaarlijkse Oranjewoud Festival plaats.
- **Ecologische restauratie en vrijwilligerswerk:** Vrijwilligersactiviteiten gericht op het herstellen en behouden van de natuur, zoals boomplantacties, schoonmaakacties en ecologisch herstelwerk.

BIJLAGE 3: COMMERCIEËLE ACTIVITEITEN

Er zijn verschillende kleinschalige commerciële activiteiten die bijdragen aan de economische vitaliteit van parklandschappen, terwijl ze tegelijkertijd de nadruk leggen op het behoud van de natuurlijke omgeving en het stimuleren van een slow living gastervaring. Enkele voorbeelden ter inspiratie zijn:

- **Stadslandbouw met kleine boerderijwinkels en streekmarkten:** Het opzetten van stadslandbouw in combinatie met het exploiteren van boerderijwinkel(s) waar lokale, biologische producten worden verkocht, zoals verse groenten, fruit, honing, zuivelproducten en ambachtelijk brood. Ook het organiseren van streekmarkten waar lokale producenten hun waren kunnen aanbieden, past goed bij een slow living benadering.
- **Eco-vriendelijke logiesaccommodaties:** Kleinschalige, karaktervolle en onderscheidende logiesaccommodaties zoals eco-lodges, vakantiehuisjes en bed & breakfasts die zijn gebouwd met duurzame materialen en worden beheerd met aandacht voor ecologische verantwoordelijkheid en aandacht. Gasten kunnen hier genieten van rust en natuur.
- **Natuurlijke wellness-activiteiten:** Het aanbieden van wellness-activiteiten zoals yogalessen, meditatie, natuurwandelingen, en natuurlijke spa-ervaringen in een rustige en natuurlijke omgeving.

- **Kleine kunstgalerieën en ateliers:** Het tentoonstellen en verkopen van lokale kunstwerken en handgemaakte ambachten in kleine kunstgalerieën of ateliers op het landgoed.
- **Culinaire recreatie:** Het organiseren van kleinschalige culinaire evenementen, zoals diners met lokale ingrediënten, kookworkshops en proeverijen van regionale gerechten en wijnen.
- **Educatieve workshops:** Het aanbieden van workshops over thema's zoals natuurbehoud, ambachtelijke vaardigheden en traditionele landbouwpraktijken. Deze workshops kunnen gasten betrekken bij de lokale cultuur en omgeving.
- **Natuurlijke avontuurlijke activiteiten:** Het organiseren van kleinschalige avontuurlijke activiteiten zoals paardrijden, vogels kijken en wandeltochten onder begeleiding van natuurgidsen.

BIJLAGE 4: INRICHTING OPENBARE RUIMTE

Parklandschappen kunnen op verschillende manieren worden ingericht om slow living te bevorderen. Enkele voorbeelden ter inspiratie zijn:

- **Stiltewandelpaden:** Creëer speciale paden of routes waar stilte en contemplatie worden aangemoedigd. Deze paden zijn bedoeld voor wandelaars die de rust van de natuur willen ervaren zonder afleiding van lawaai en drukte.
- **Natuurlijke rustzones:** Richt rustzones in met comfortabele banken en uitzichtpunten waar bezoekers kunnen zitten en genieten van de omgeving. Dit nodigt uit tot vertragen, ontspannen en reflecteren.
- **Picknickplaatsen:** Maak sfeervolle picknickplaatsen waar mensen kunnen genieten van lokaal geproduceerd voedsel in de natuur. Het stimuleert langzaam eten en bewust genieten van maaltijden in een natuurlijke omgeving.
- **Mindfulnessplekken:** Creëer plekken voor meditatie en mindfulness-oefeningen, zoals kleine meditatietuinen of zitplaatsen met instructies voor ademhalingsoefeningen.
- **Informatieborden en verhalenroutes:** Plaats kleine en subtiele paaltjes of zuilen met qr-codes die verwijzen naar informatie over de geschiedenis, cultuur en ecologie van het gebied. Verhalenroutes kunnen bezoekers betrekken bij lokale legendes of historische verhalen.
- **Fysieke inrichting van de infrastructuur:** Met stijlvolle banieren kan de entree van het parklandschap worden aangegeven, wat direct uitnodigt tot het verminderen van de snelheid. Ook de ondergrond van de autowegen (denk aan klinkers in plaats van asfalt) draagt bij aan het vertragen en stijlvolle uitstraling van het gebied.
- **Natuur als speeluin:** Creëer natuurlijke speelzones voor kinderen met materialen zoals boomstammen, zand en water. Dit bevordert verbinding tussen mens en natuur.
- **Kunst en cultuur in de natuur:** Integreer kunstwerken en culturele elementen in het landschap, zoals beeldhouwwerken, kunsttentoonstellingen of poëzieroutes. Dit nodigt bezoekers uit om op een meer contemplatieve manier de omgeving te ervaren.
- **Zintuiglijke tuinen:** Ontwerp tuinen die zintuiglijke ervaringen bieden, zoals geurende bloemen, voelbare texturen, luisterrijke vogelgeluiden en smaakvolle eetbare planten. Dit spreekt de zintuigen aan en stimuleert bewustwording.
- **Beperkte parkeergelegenheid:** Om de druk op het gebied te verminderen, kunnen parklandschappen beperkte toegang bieden voor auto's. Dit kan worden bereikt door het aantal parkeerplaatsen te beperken en bezoekers aan te moedigen om met milieuvriendelijke vervoersmiddelen te komen, zoals fietsen of wandelen.

Het subtiel toepassen van dit soort inrichtingsvoorbeelden draagt bij aan het creëren van een omgeving die slow living stimuleert, waarin bezoekers vertragen, genieten van de natuur en bewust contact maken met de wereld om hen heen.

BIJLAGE 5: PIJLERS CIRCULAIRE ECONOMIE

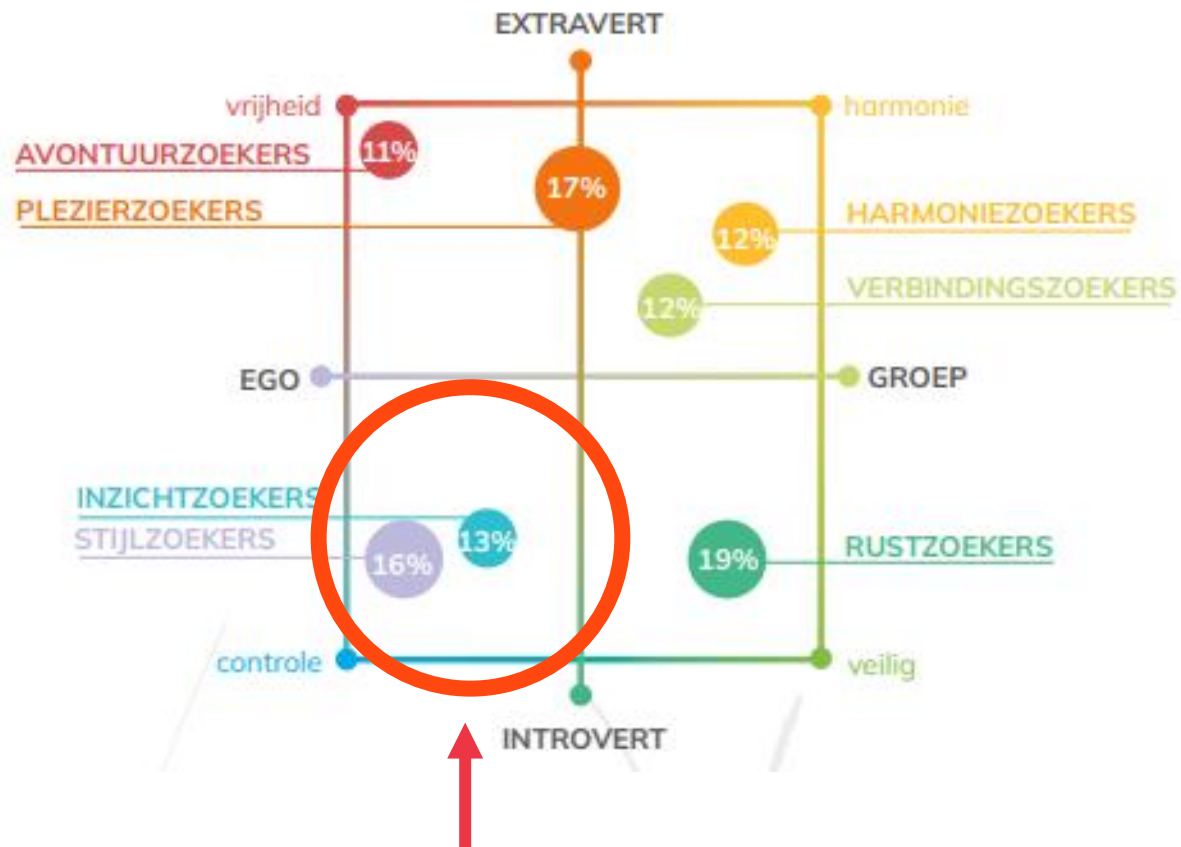
De 7 pijlers van de circulaire economie volgens Metabolic

Voor meer informatie zie:

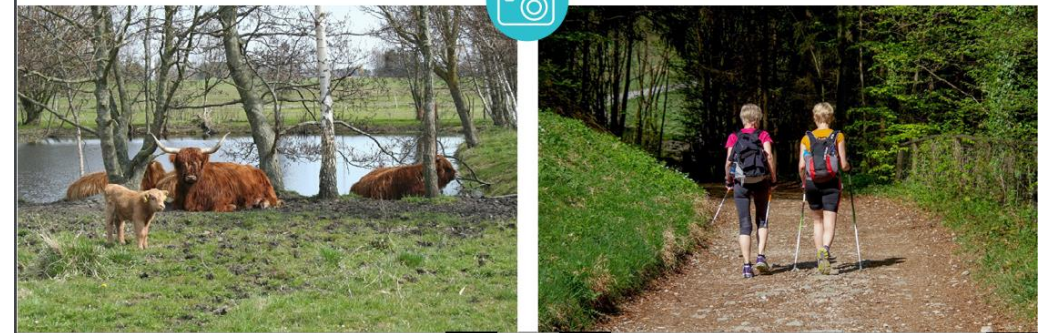
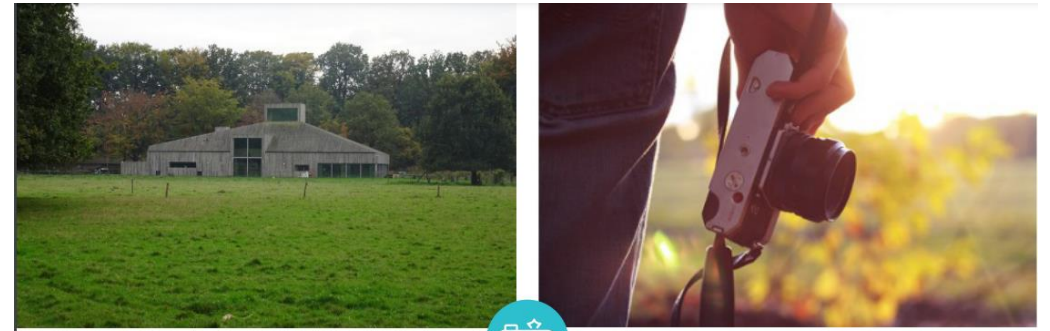
<https://circulairfriesland.fr/recreatieentourisme/>

BIJLAGE 6: KENMERKEN BLAUWE LEEFSTIJL

Beoogde leefstijlgerichte doelgroep

Voor meer informatie zie: <https://leefstijlvinder.nl/>

Dit rapport is met uiterste zorgvuldigheid tot stand gekomen op basis van deskundig onderzoek. Onderhavig rapport bevat een weergave en interpretatie van (delen van de) onderzoeksresultaten. Het is anderen toegestaan om (delen van) het rapport en gehanteerde methodieken en modellen te kopiëren, distribueren, vertonen, op te voeren zolang Ginder als maker van het werk wordt vermeld en het werk niet commercieel wordt gebruikt.

Opdrachtgever:
Gemeente Heerenveen

Uitgevoerd door:

Merlijn Pietersma
m.pietersma@wijzijnginder.nl

Sanne Westerink
s.westerink@wijzijnginder.nl

Joost Gieling
j.gieling@wijzijnginder.nl

GINDER
Brugstraat 1a
5211 VS 's-Hertogenbosch
T: 088 210 02 00
E: info@wijzijnginder.nl
I: wijzijnginder.nl

 GINDER
komt het tot leven